

УДК 821.161.2-94.09

КОРОТКИЙ ПОРТРЕТ У ДОКУМЕНТАЛЬНОМУ ТЕКСТІ: АКЦЕНТ НА ВІДТВОРЕННЯ ЗОВНІШНОСТІ РЕАЛЬНОЇ ОСОБИ

Галич А.О., к. філол. н., доцент, докторант

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Україна

artem.lnu@mail.ru

Короткий портрет у документальному тексті складається з одного абзацу або кількох речень, у яких розкривається зовнішність і частково внутрішній світ реального героя. Найчастіше такі портрети є одиничними, концентрованими, зосередженими в одному місці творів. Такий портрет вимагає від автора на малому текстовому просторі раціонально використати кожен портретну деталь, художній засіб, щоб, по можливості, більш-менш повно розкрити сутність реального героя, зовнішність якого відома читачеві з різних джерел.

Ключові слова: документальна література, мемуари, художня біографія, портрет.

КРАТКИЙ ПОРТРЕТ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ ТЕКСТЕ: АКЦЕНТ НА ОТОБРАЖЕНИЕ ВНЕШНОСТИ РЕАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ

Галич А.А.

*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко,
пл. Гоголя, 1, г. Старобельск, Украина*

Краткий портрет в документальном тексте состоит из одного абзаца или нескольких предложений, в которых раскрывается внешность и частично внутренний мир реального героя. Чаще всего такие портреты являются единичными, концентрированными, сосредоточенными в одном месте произведений. Такой портрет требует от автора на малом текстовом пространстве рационально использовать каждую портретную деталь, художественное средство, чтобы, по возможности, более или менее полно раскрыть сущность реального героя, внешность которого известна читателю из разных источников.

Ключевые слова: документальная литература, мемуары, художественная биография, портрет.

SHORT PORTRAIT IN DOCUMENTARY TEXT: FOCUS ON REAL PERSON'S APPEARANCE

Halych A.O., PhD.

*Lugansk National University named after Taras Shevchenko,
Hohol sq. 1, Starobilsk, Ukraine*

A short portrait in a documentary text consists of one paragraph or some sentences with the focus on appearance and partly on the inner world of a real character. Such portraits are often incidental and concentrated in one place of works. In the small text the portrait needs an author to use every detail of the portrait and an artistic method to reveal the real character's nature and appearance that is known to a reader from different sources.

The aim of this work is to determine the features of creating short individual portraits of real characters in the documentary texts. The memoirs' portrait is not an ordinary character's photo. Its aesthetic function is wider. It is not the description of character's appearance, but the element of figure creation. The portrait also helps to realize the author's artistic world. Besides, using different elements, that serve to create character's portrait and interpret it, is connected with unique author's style, manner and ideological believes.

Works by I. Dziuba, R. Ivanychuk, M. Rudenko, S. Telniuk, E. Chykalenko, memoirs about V. Pidpalyi were analyzed. Foreign writers' works by N. Berberova, A. Voznesenskii, V. Gombrovich, Ye. Yevtushenko were the subject to compare.

The short biographical portrait is made in the other way. To demonstrate it the novel about T. Shevchenko by Vas. Shevchuk was analyzed. The short portrait cannot be incidental and concentrated in one place of the biographical text. Aesthetical essence of the biographical novel influences on the portrait because it is not a result of knowing character in the real life by the author of memoirs but the result of the study character's life and activity that the author had never seen because the duration of events taking place in the biographical novel is not decades as in memoirs but sometimes hundreds years.

Short contemporaries' portraits of memoirs and real life characters of biographical works make us see them as living personalities in the time frame.

Key words: documentary literature, memoirs, artistic biography, portrait.

Актуальність цієї публікації зумовлена посиленою увагою літературознавців кінця ХХ–поч. ХХІ ст. до документалістики, органічним складником якої є поглиблений інтерес до засобів відтворення в ній образів реальних історичних постатей, у тому числі через вивчення особливостей портретування, що надає можливість мати поглиблене уявлення про мемуари, біографію та автобіографію в українській літературі зазначеного періоду. Про специфіку портретування в художній літературі писали М. Андронікова, І. Бикова, Н. Демчук, Л. Дмитрієвська, Е. Костюк, Ю. Лотман, П. Невська, К. Сізова, І. Семенчук, Г. Сириця та ін. Однак їхні студії стосувалися суто художньої літератури, яка розвивається за власними естетичними законами, маючи чимало відмінностей від документальної літератури. На сьогодні є мало наукових праць, у яких би вивчалася своєрідність портретування в мемуарах і художній біографії.

Мета цієї праці полягає в з'ясуванні особливостей творення коротких індивідуальних портретів реальних героїв у документальних текстах. Адже портрет у мемуарному чи біографічному творі – це далеко не звичайна фотографія героя. Його естетична функція є набагато ширшою. Це не просто опис зовнішності персонажа, а складник створення його образу. Портрет також допомагає досягнути художній світ самого автора. До того ж, обрання певних елементів, що сприяють створенню портретної характеристики героя, її інтерпретація пов'язані з індивідуальним стилем автора, творчою манерою, а також з його світоглядними переконаннями.

Короткий портрет у документальному тексті складається з одного абзацу або кількох речень, у яких розкривається зовнішність і частково внутрішній світ реального героя. Це вже не лаконічний портрет, який є засобом творення ескізного опису зовнішності реального героя, але й ще не повнокровний розгорнутий портрет, який всебічно розкриває риси зовнішності й психологію персонажа, його внутрішній світ.

Українська та зарубіжна література non fiction мають чимало прикладів використання коротких портретів письменниками різних держав і народів, з яких дізнаємося про зовнішній вигляд і частково про внутрішній світ реальних історичних особистостей, часом звичайних людей. Найчастіше такі портрети є одиничними, концентрованими, зосередженими в одному місці спогадів.

Так, у мемуарах С. Тельнюка репрезентовано портрет звичайної реальної людини, його викладача в педучилищі Н.В. Рубана: “Коли я навчався в Переяслав-Хмельницькому педучилищі, був у нас викладачем української літератури Никанор Васильович Рубан. Довготелесий, носатий, худий, вічно заглиблений у себе. Цей чоловік, здається, так і не спромігся до кінця навчального року запам'ятати нас усіх на ймення та прізвища. Але ми на нього за це не ображались. Він був узагалі химерний: міг раптом запалитися на уроці й розповідати зовсім не те, про що пишеться у підручнику, а то, пам'ятаю, якось причепився до мене, а просто так – задля якогось, відомого, певне, тільки йому інтересу. І коли я сказав у відповідь щось несусвітнє, то він тут же прочитав нам усім цілу лекцію про слово та його красу... А то питаю, чи знаємо ми таке слово “кипень”. А ми не знали, і він лаявся на нас, що ми глухими вродилися: не чуємо, не знаємо, як звучить, як дзвенить рідна мова...” [9, с. 290]. Тут відсутній докладний опис зовнішності цієї реальної людини, автор відтворює лише її кілька штрихів (“довготелесий, носатий, худий”), пробує зазирнути у внутрішній світ героя (“вічно заглиблений у себе”), відзначає забудькуватість (“так і не спромігся до кінця навчального року запам'ятати нас усіх на ймення та прізвища”), химерність, любов до рідної мови тощо.

Зразковий короткий портрет класика української літератури Михайла Коцюбинського репрезентують спогади Є. Чикаленка: “Вище середнього зросту, дуже тендітного складу: ряд його предків, здавалося, не знали фізичної праці. Взагалі вдачею, як зовнішньою, так і

духовною, своєю культурністю він відрізнявся від демократичної української інтелігенції і нагадував собою польського родовитого аристократа, хоч походив з демократичного українського роду. В обличчі його було щось і східного, румунського чи мадярського – чорні оксамитові очі, невеличкі, закручені вгору вуса та шпанка під нижньою губою, що почали сивіти ще за його молодих літ; голова у нього і тоді вже була лиса, наче голена. В обходженні з людьми він був незвичайно милий, люб’язний і завжди намагався говорити людям тільки приємне; оця, сказати б, сахаринава солодкість його нагадувала польське виховання і відгонила нещирість, що не наближало до нього людей, а навпаки, віддалювало, а тому, хоч усі ставилися до нього з великою повагою й високо ставили його як найкращого письменника, майже ніхто з ним близько не приятелював” [10, с. 151]. Тут є все – окремі візуальні деталі зовнішності: зріст, обличчя, очі, вуса, борода, лиса голова; поводження з людьми; внутрішній світ; сильні і слабкі сторони особистості; суб’єктивна оцінка їх автором.

Творячи короткий портрет Володимира Павловича Науменка – голови Київської громади, – Є. Чикаленко звертає увагу на зовнішній вигляд свого героя, відзначаючи, що той здавався молодшим за свої роки. Для цього автор мемуарів удається до порівняння батька і його синів: “Вище середнього зросту, тендітного складу, з туберкульозним виглядом, з густою русявою бородою і таким же чубом, з ясними очима і дуже приємними рисами обличчя, він здавався років на 20 молодшим за свої 50 років і поряд зі своїми синами виглядав скоріше їхнім старшим братом, ніж батьком. Дуже популярний в Києві педагог, незвичайно тактовний, лагідний в обходженні, як казали, “дипломат”, що вмів ладити зо всіма, навіть з попечительським округом, від якого як учитель, а потім директор приватної гімназії, цілком залежав. Добрий промовець як на московській, так і на українській мові, надзвичайно безкорисна і розумна в практичних справах людина...” [10, с. 198]. Є. Чикаленко завершує портрет акцентом на дипломатичні та ораторські здібності свого героя, його безкорисливість і прагматизм.

Неповторність і внутрішня сила постаті письменника проглядається в короткому портреті Гр. Тютюнника в спогадах М. Руденка “Найбільше диво – життя”: “Я бачив, як болісно пересмикнулося обличчя Григора – тоді ще молодого чоловіка з русявим чубом, що нависав на лоба. Григир володів мужньою вродою, ним можна було замилуватись, якби не застарілий, винесений іще з дитинства смуток у його розумних очах. Той смуток повертав думку в іншому напрямі – вже було не до його вроди, кортіло довідатися, що так засмучує цього слов’янського красеня. Та трохи поспілкувавшись з Тютюнником, ти вже розумів, що перед тобою людина, яка всотує чужі боління, мов свої власні. То просто властивість таланту, властивість людського серця. Таку людину треба оберегати від тяжких вражень – вона перед ними беззахисна, мовби з неї здерли шкіру і так випустили у світ” [8, с. 464]. Тут автор виокремлює найхарактерніші риси зовнішності свого героя: молодий чоловік з русявим чубом, що нависав на лоба, мужня врода, смуток в очах. Однак набагато більшої ваги М. Руденко надає відтворенню психології свого героя, відображенню його внутрішнього світу. Найважливіше автор вбачає в тому, що Гр. Тютюнник як талановитий митець всотував у себе чужі болі, сприймаючи їх як власні.

Чимось схожий портрет старшого брата Григора Тютюнника Григорія створює Р. Іванчук у спогадах “Благослови, душе моя, господа...”: “Того дня за столом сиділа незнайома мені людина. Великогорова, тяжка і понура. На мене глянули втомлені очі й пройняли всього: були виразні, розумні й вимогливі. Признаюсь, я вже й не чекав якоїсь підтримки від цієї непривітної на перший погляд людини. Але почалася розмова, і всі мої упередження відразу пропали. Я побачив перед собою сердечного, розумного і щирого друга. Він розпитав, коли я почав писати, якими темами цікавлюся, сказав, між іншим, що не варто бути аж таким сором’язливим, хоч, як я помітив, моя хлопчача скромність йому сподобалася” [6, с. 85]. Автор не згадує вік героя, але акцентує увагу на тому, що

Г. Тютюнник був великоголовою людиною, тяжкою і понурою. І знову ключовою деталлю портретної характеристики постають очі. Р. Іваничук наділяє їх аж чотирма означеннями: “втомлені”, “виразні, розумні й вимогливі”. Ця деталь у підтексті розкриває внутрішній світ письменника, його зацікавленість молодим співрозмовником, пораду не бути сором’язливим.

Багато коротких портретів звичайних людей, з якими зводило відомого літературознавця, одного з лідерів руху шістдесятників І. Дзюбу життя, репрезентовано в його книзі спогадів “Не окремо взяте життя”. Передусім, це його вчителі. Усі портрети є одиничними, концентрованими. Серед них – “Марія Василівна Аедоницька, вчителька німецької мови, – щупленька, бистра, емоційна – навпаки, бурхливо реагувала на наші неподобства, але ефект завжди був комічний. Бо ми знали, що її сварливість – хвилиenne, насправді вона нездатна на злостивість чи якісь недобрі почуття. Причиною наших неуспіхів у німецькій вона вважала брак сили волі, щоб змусити себе вивчити якийсь параграф: “Вы тряпки!” Але завжди був хтось, хто вивчив урок, тоді Марія Василівна урочисто проголошувала: “Вот Сапрыкин – мужчина!” Але наступного разу вже Саприкін виявлявся “тряпкою”, а “мужчиною” був хтось інший...” [4, с. 43]. Автор мемуарів одним лише словом наголошує на зовнішньому вигляді героїні (“щупленька”), а потім пробує змалювати певні особливості її темпераменту (“бистра, емоційна”), має бурхливу реакцію на неподобства. Далі І. Дзюба вказує на незлостивість учительки, її реакцію на знання учнів з німецької мови, яку вона викладала. А ще на російськомовність Марії Василівни, адже І. Дзюба навчався в школі з російською мовою викладання.

“Зовсім іншого роду екзотичною постаттю був учитель географії Микола Дмитрович Кульпинський. Високий, сутулий, окуляри з товстими скельцями – був дуже короткозорий (в таких же окулярах ходив і його син, який вчився не то в нашому ж класі, не то в старшому і викликав співчуття саме тими окулярами – знаком інакшості). На Кульпинському був ореол якихось недоступних нам знань, тільки частинкою яких він міг за короткий урок поділитися з нами. Уроки проводив неквапливо, трохи ніби мляво (флегматик!), але за змістом цікаво, часто наводячи “ілюстративний матеріал” з літератури, вдаючись до різних асоціацій...” [4, с. 43]. У цьому портреті більше уваги приділено зовнішності вчителя (високий, сутулий, короткозорий, ходив у окулярах). Портрет містить внутрішнє порівняння (в окулярах ходив також син Миколи Дмитровича). Манера викладання (“Уроки проводив неквапливо, трохи ніби мляво (флегматик!), але за змістом цікаво, часто наводячи “ілюстративний матеріал” з літератури, вдаючись до різних асоціацій...”) – це вже свідчення про професійну майстерність учителя. Згадка про екзотичність постаті Кульпинського засвідчує, що в пам’яті І. Дзюби він залишився неординарною постаттю. Про внутрішній світ цього героя свідчить хіба що “ореол якихось недоступних нам знань”, який можна лише прочитати з підтексту твору.

Інакше будеється короткий портрет учителя хімії: “...Заходить у клас викладач хімії добряк Микола Прокопович Митя. У класі – сміх. Незлий, неглузливий, але сміх. Чому? Бо Микола Прокопович трохи таки кумедний: товстенький, як джміль, а говорить як у бочку. Його й прозвали: “Бомбовоз”. А ще “Плюмбум-два”, бо він дуже смачно вимовляв назву цього хімічного елемента, про який йому чомусь доводилося багато говорити. І кожна його репліка (“Бабаш, скажите своим ногам, чтобы они не стучали”) викликала вибух сміху. Навіть коли він сердився (а це було дуже рідко), це нас тільки веселило...” [4, с. 42]. Цей портрет твориться шляхом шаржування. Автор кількома штрихами, використовуючи на короткому текстовому просторі два порівняння, змальовує кумедну зовнішність персонажа (“товстенький, як джміль, а говорить як у бочку”). Подвійне прізвище Миколи Прокоповича – Бомбовоз і Плюмбум-два – робить портрет учителя більш наближеним до реалій тодішньої школи, у якій рідко хто з учителів не мав

прізвиська. Сміх дітей (“незлий, неглузливий”) свідчить, що учні сприймали учителя таким, яким він був. Недаремно мемуарист у портретній характеристиці вживає слово “добряк”.

“Зовсім інакшим був Микола Якович Онипко, викладач математики (власне, алгебри, геометрії, тригонометрії). Стриманий, врівноважений, але тримав клас у робочій напрузі. Його поважали й боялися, і то був якийсь непригнічувальний, “благотворний” страх. Я вже згадував про його вимогливість, скупість на добрі оцінки – хотів “підтягти” нас до свого рівня; згадував і про те, яке судилище вчинило над ним наросвітівське начальство, щоб не псував показників успішності. Говорив Микола Якович неквапливо і при цьому якось характерно тер лівою рукою коло вуха. Викликавши когось до дошки писати формули, підраджував: “Спешите, но медленно”. Або: “Будьте не Петрушкой, а Анти-Петрушкой: говорите с чувством, с толком, с расстановкой”...[4, с. 42]. І. Дзюба, створюючи короткий портрет учителя математики, ніби зовсім не наводить елементів зовнішності героя спогадів, але оцінки темпераменту Миколи Яковича (“стриманий, врівноважений”) опосередковано дають уявлення про його зовнішність. Автор мемуарів наголошує на професійній майстерності вчителя (“тримав клас у робочій напрузі”), учні якого поважали й водночас боялися. Ще І. Дзюба відзначає вимогливість учителя. Некваплива мова, характерний жест (“тер лівою рукою коло вуха”), мовні поради завершують портрет Миколи Яковича Онипка.

Інакше будеється короткий портрет однієї людини в спогадах різних авторів. Так, у мемуарній книжці “Пішов у дорогу – за ластівками” героєм є відомий український поет Володимир Підпалый, спогади про якого залишили ті, хто його знав за життя, хто з ним спілкувався, працював поряд. Усі сучасники наголошують лише на окремих рисах зовнішності поета, часто не схожих у різних авторів, звертають увагу на своєрідність його психології, розкривають окремі боки його внутрішнього світу, а загалом вимальовується повноцінний портрет реальної особистості.

Богдан Бастюк будує портрет героя на протиставленні: таким він уявляв Володимира Підпалого, а таким він виявився при першій зустрічі: “Уявлявся мені Володимир Олексійович таким собі дебелим могутнім чолов’ягою у вишиванці, іронічним і насмішкватим, а щодо голосу, то я обов’язково повинен був почути від нього густий баритон. Тож коли він відчинив переді мною двері їхнього нового, щойно отриманого помешкання на вулиці Червоноармійській, то я геть розгубився, побачивши чоловіка статури далеко не могутньої, у, здається, сірому светрі, з нормальним тихим голосом і очима, що розуміли все і всіх” [7, с. 26]. Тут виявилася величезна різниця між уявним портретом поета і реальним. Усього кілька штрихів, а вони свідчать про зовнішність В. Підпалого, вбрання, голос. Змальовуючи очі героя, Б. Бастюк прагне через них зазирнути в глибини психології поета (“розуміли все і всіх”).

Тетяна Грибінченко (Куцмай), на відміну від Б. Бастюка, який творив портрет В. Підпалого на протиставленні уяви і реалій, прагне зіставити окремі портретні характеристики двох людей – В. Підпалого і В. Плачинди: “Не помітити Володиних цвіту голубого льону очей і поважної статури Володимира Плачинди (запам’яталися завжди разом, у парі) не можна було. Інколи ті очі були прикриті ранковим туманцем-поволокою, інколи веселі, але завжди розумні. Багато він знав від життя, хоч майже в кожного були вже життєві проблеми, які треба вирішити тільки самому. Голубі очі, голубого кольору вишивка на білій сорочці, матроський чорний піджак, внутрішня зосередженість, поетичний дар не могли не привертати до себе уваги” [7, с. 83]. Однак зразу ж впадає в очі той факт, що зіставлення є квазі, оскільки мемуаристка зіставляє те, що не можна зіставляти – колір очей В. Підпалого і статуру В. Плачинди. Однак очі тут є ключовим елементом портрету поета, не даремно увагу акцентовано двічі на голубому їхньому кольорі. Очі допомагають досягнути внутрішній світ В. Підпалого. Вбрання героя – біла

сорочка з голубою вишивкою, матроський чорний піджак – посилюють зорове сприйняття образу поета, роблячи портрет візуальним.

Михайло Медунія пригадав В. Підпалого таким: “Уперше я побачив його на засіданні літературної студії в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. Він був студентом першого чи другого курсу філологічного факультету і читав трохи хриплуватим, з картавинкою, голосом власні вірші. Але запам’яталось, можливо, не так віршами, як своїм зовнішнім виглядом. У матроській тільняшці, що хвильками визирала з-під розстебнутої сорочки, і в чорному бушлаті (в університет він поступив після служби у лавах Військово-Морського флоту), з трохи шерхлим обличчям, ніби обвіяним морськими вітрами і окропленим солоною водою, – таку мав властивість шкіри, рідким розкуйовдженим чубом конопляного кольору, він якось не вписувався в уявний портрет поета – до педантизму вишуканого, при краватці, з салонними манерами, одне слово, аля-естета” [7, с. 258–259]. Як і Б. Бастюк, М. Медунія відокремлює портретну характеристику реального героя від уявного ідеалізованого поета, “до педантизму вишуканого, при краватці, з салонними манерами, одне слово, аля-естета”. Реальний портрет В. Підпалого в баченні М. Медунія – це шерхле обличчя, розкуйовджений чуб, хриплий, з картавинкою голос, вбрання, яке відзначають майже всі, хто залишив спогади про поета, – розстебнута сорочка, чорний бушлат. Якщо додати, що він був тоді студентом першого чи другого курсу і навчався в університеті після служби на флоті (тут доречним є згадка про обличчя, обвіяне “морськими вітрами” і окроплене “солоною водою”), то вимальовується короткий портрет одного з талановитих поетів-шістдесятників.

Василь Юхимович, розкриваючи деталі зовнішності В. Підпалого, все ж акцент робить на внутрішньому світі, відтворюючи стійкість його переконань, упевненість у правоті своїх дій: “...Він був досить серйозний і дорослий – людина і поет, а для величання на ім’я та по батькові надто худий (чи щуплий), простий та доступний і по-молодіжному не зовсім “представительний”. Скоріш русяво-попелястий, ніж світло-русий, кирпатий, сіроокий, з чубчиком набік, якого, здається, ніколи не треба було зачісувати, ні прилизувати, трішки веснянкуватий, без рум’янець – висмоктала війна та нестатки, згодом недуга. Він постає ж в моїх споминах гінкий і гнучкий, як батіг на пружному пужалні, поривистий і часом різкуватий у судженнях та висловлюваннях – “різав” правду в вічі, не озираючись на звання, посади і заслуги, сям-там шкопиртаючись язиком на капосному “р”... І взагалі за будовою тіла, був як не “безкишкий” (такий існував стандарт у нас на Поліссі древлянському), чи вуглий. А паче – жилавий, витривалий і легкий на ногу. І на руку – особливо дружню та редакторську також” [7, с. 443]. Проте і зовнішність В. Підпалого у В. Юхимовича репрезентована достатньо. Тут і колір волосся, і колір обличчя, і веснянкуватість.

Отже, короткі суб’єктивні портретні характеристики поета В. Підпалого, здійснені окремими мемуаристами у різний час, дають розгорнутий портрет цієї реальної людини.

Короткі портрети реальних людей, відомих і маловідомих, є і в мемуарах багатьох зарубіжних авторів. Наприклад, у щоденниках польського письменника-емігранта В. Гомбровича. Варто порівняти два його портрети, дівчини Джін з багатой американської родини і бідної польської безіменної художниці: “Панна Джін. Вона гарна, їй 20 років, її батьки – мультимільйонери, її носить з Парижа в Рим, з Рима в Лондон, у Штати, кораблями, аеропланами, першорядні школи, люксові інститути, які вона постійно міняє, з яких вона нічого не винесла, окрім п’яти мов, якими розмовляє, як рідною. Якою мовою вона думає? Розкішна – і комуністка – бо розкішна – отже, через надмір. З переситу... Твереза, енергійна, смілива – сучасна і атеїстка” [3, с. 50]; “Це дівчатко, блондинка, полька, молода художниця, з якою я познайомився два роки тому, коли вона з’явилася тут з батьківщини via Париж, – раптом спливла у моїй пам’яті, коли я дивився

на цей потужний автомобіль, який відвозив пані Мерседес. Дівча не мало машини. Вона провела в Аргентині кілька місяців. Бігаючи з однієї виставки на іншу. Від одного художника до іншого. Працьовита. Ну, ця не хотіла змарнувати жодної хвилини. Сконцентрована. Вона дихала прагненням збагатити свій майновий стан художника. Вона йшла по сліду “цінностей”, як лягава. Вона ні про що більше не говорила. Роблячи копії, начерки, нотатки, повністю заглиблюючись у художні проблеми і постійно, без передиху, формуючи себе, щиро, скромно, працелюбно. Не існувало чогось іншого, що б захоплювало так сильно, як ця її працьовитість – ненаситна і побожна, тихесенька” [3, с. 65–66]. Портрет першої героїні містить відомості про її вік, переконання (комуністка, атеїстка), знання п’яти мов, тверезість, енергійність, сміливість. Водночас автор наголошує на негативних рисах її портретної характеристики: вона з багатої родини, тому не дорожить грішми батьків, міняючи один навчальний заклад на інший, не переймаючись здобуттям якихось знань, мандруючи містами світу, пересичена.

Зовсім протилежним є портрет полячки-художниці. Кількома штрихами В. Гомбрович окреслює її зовнішність – дівчатко, блондинка, працьовита, тихесенька. Вона з бідної родини, тому прагнула всьому навчитися, раціонально використовуючи час, відвідуючи художні виставки, заглиблюючись у творчі проблеми, роблячи копії, начерки, нотатки. Автор щоденника наголошує на тому, що ця неназвана на ім’я дівчина формувала себе, прагнучи освоїти обрану нею професію художника. Негативних рис її портрет у щоденнику В. Гомбровича не містить.

А. Вознесенський, творячи короткий портрет російського лірика Л. Мартинова в мемуарах “На віртуальному вітрі”, як справжній поет звертається до перифраз, порівняння, метафор: “Хранитель вогню, пустельник ХХ століття, далекий від літсуєти, він усамітнювався у свою крупноблочну печеру, оточений колекціями давнього каміння і фоліантів. Сам схожий на сивий, обвітрений валун, він заплющував очі і годинами просиджував в куті протертого історичного дивану. Там, напівприкривши повіки, він бурмотав свої чарівні рядки – весь слух, весь наодинці з віком” [2, с. 235]. Тут є лише віддалені риси зовнішності (“схожий на сивий, обвітрений валун”), манера творити, заплющивши очі. Решта – це спроба метафорично окреслити внутрішній світ реального героя: пустельник, самотник. І навіть поза – полюбляв у процесі творчості сидіти “в куті протертого історичного дивану” – працює на створення короткого портрета Л. Мартинова.

В. Шкловський у мемуарах Н. Берберової “Курсив мій” постає таким: “Шкловський був круглоголовою, невеликого зросту, веселою людиною. На його обличчі постійно була усмішка, і в цій усмішці були видні чорні корінці передніх зубів і розумні, іскристі очі. Він умів бути блискучим, він був повен гумору і насмішки, дотепним і часом колючим, особливо коли почував присутність “важливої особи” і “надутої знаменитості” чи людей, котрі його подразнювали своєю педантичністю, самовпевненістю і дурістю. Він був талановитим вигадником, повним енергії, відкриттів і формулювань. У ньому нуртувало життя, і він любив життя” [1, с. 238]. Мемуаристка робить акцент на відтворення зовнішності російського літературознавця (круглоголовий, невеликого зросту, усміхнене обличчя, чорні корінці передніх зубів, розумні, іскристі очі). Про внутрішній світ героя свідчить почуття гумору, дотепність, колючість стосовно людей, яких В. Шкловський не сприймав, вигадливість, енергійність, любов до життя.

Є. Євтушенко в книзі спогадів “Вовчий паспорт” змальовує надзвичайно поетичний портрет знаменитого іспанського художника Пабло Пікассо: “Маленька швидка людинка зі зморщеним обличчям старої мудрої ящірки, що скільки разів лишала хвіст у руках тих, хто пробував її схопити, приручити, показував мені свої праці. Сам він дивився не на них, а на мене. Лукаві, що іскрилися допитливістю очі, здавалося, розкладали мене на складові елементи, а потім знову складали вже в якихось інших, підвладних лише уяві цієї людини поєднаннях ... Руки, що поросли сивим, але якимось веселеньким волоссям,

з блискавичністю фокусника показували мені то міфологічні композиції олією, то ілюстрації тушшю до Достоевського, то умовні олівцеві начерки. Упевнені і недбалі взаємини рук Пікассо з його працями були схожі на взаємини рук ляльководи з його героями, виведеними на парад-алле за допомогою ледве помітних ниточок. Роботи танцювали в руках, кланялися, зникали...” [5, с. 366]. Є. Євтушенко досить часто використовує асоціативність мислення, що співвідносить його героїв, у цьому випадку П. Пікассо, з образами, які він обирає в живій природі, у нашому прикладі з ящіркою, яку ніхто й ніколи не зумів приручити. Такий портрет стає символічним, багатозначним, він ніяк не може тлумачитися лінійно. Дві портретні деталі – очі і руки – є ключовими у відтворенні внутрішнього світу художника, який інакше за інших пізнавав і творив неповторний світ у своїх полотнищах. Очі і руки для художника – це важливі елементи в професійній діяльності митця, очима він спостерігає світ, а руками відтворює його у барвах, виходячи з власного світовідчуття і світобачення.

Дещо інакше твориться короткий портрет у біографічних творах. Тут він не може бути переважно одиничним, сконцентрованим в одному місці тексту. На це впливає естетична природа портрету: адже він є плодом не безпосереднього бачення героя автором спогадів, з яким той був знайомим, або спостерігав його в реальному житті, а результатом вивчення життя і діяльності героя, якого він ніколи не бачив, оскільки дистанція в часі тут сягає не кілька десятків років, як у мемуарах, а часом сотень років. Скажімо, у романі Вас. Шевчука “Терновий світ” ця дистанція вимірюється ста п’ятдесятьма роками. Змальовуючи образ Тараса Шевченка, головного героя “Тернового світу”, Вас. Шевчук постійно вводить у текст портретні замальовки Шевченка, здійснені відповідно до логіки розвитку його характеру, що її обрав автор.

Наприклад, його герой плакав, одержавши на заслання пензлі і фарби: “За вісім місяців життя в казармі, які, вважай, прослабував (останнім часом боліли зуби й очі), він став таким чутливим і тонкосльозим, що соромно було людей. Ледь що, у сльози. З болю не плакав, правда. Більше з журби, з нудьги та радощів. Одержав лист від Лизогуба, – таки Андрія, а не Іллі, – посипалися його гіркі” [11, с. 163]. Вас. Шевчук, обравши ключовим елементом портрету сльози Шевченка, водночас устигає згадати і про його хворобу очей і зубів, і про восьмимісячне перебування в солдатах, і, що особливо важливо в портретній характеристиці, прокласти дорогу у внутрішній світ героя – плакав з журби, нудьги та радощів.

В іншому уривку роману Вас. Шевчук творить своєрідний портрет у портреті. Його герой, Тарас Шевченко, намагається по пам’яті написати портрет княжни Варвари Репніної, він бачить окремі риси її зовнішності, але ніяк не може все це звести до цілісного образу. Поза (“Сидів за чистим аркушем і намагався згадати лице Варвари”) – це спроба відтворити в портреті муки творчості героя: “Сидів за чистим аркушем і намагався згадати лице Варвари, яке ніяк не вимальовувалося в його уяві. Бачив окремі риси, жести, чув навіть голос, проте не міг зліпити з них портрета. Забув чи, може, він не смів тоді вдивлятися в княжну, як в інших, щось змушувало його відводити від неї погляд. Напевно, те невловиме “щось” відмовило його від наміру намалювати її портрет з натури... Чув серцем: нині, зараз же повинен щось зробити, аби спинить своє сповзання в нежитіє з гори високих помислів і вболівань” [11, с. 198–199].

Короткий портрет у документальному творі – це один абзац або кілька речень, у яких робиться акцент на зовнішній вигляд і лише частково розкривається внутрішній світ реального героя. Це вже не лаконічний портрет, який є засобом творення ескізного опису зовнішності реального героя, але й далеко не повнокровний розгорнутий портрет, у якому всебічно розкрито риси зовнішності й психологію персонажа, його внутрішній світ. Такий портрет вимагає від автора на малому текстовому просторі раціонально використати кожен портретну деталь, художній засіб, щоб, по можливості, більш менш повно розкрити сутність реального героя, показати його як важливу особистість доби, у яку він живе,

відзначити те, що примушує автора повернути до нього увагу. Короткі суб'єктивні портретні характеристики в колективних книжках спогадів, здійснені окремими мемуаристами, загалом дають розгорнутий портрет конкретної реальної людини.

Є специфіка творення короткого портрету в біографічних творах. Він не може бути здебільшого одиничним, сконцентрованим в одному місці тексту. На це впливає естетична природа портрету: адже він є плодом не безпосереднього бачення героя автором, як це трапляється в мемуарах, з яким той був знайомим, або спостерігав його в реальному житті, а результатом вивчення життя і діяльності героя, якого він ніколи не бачив, оскільки дистанція в часі тут сягає не кілька десятків років, як у мемуарах, а часом сотень років.

Короткі портрети сучасників у мемуарних текстах, реальних героїв у біографічних творах сприяють баченню їх як живих особистостей у контексті доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берберова Н. Н. Курсив мой : Автобіографія / вступ. ст. Е.В. Витковського; комент. В. П. Кочетова, Г. И. Моселашвили / Н. Н. Берберова. – М. : Сogласие, 1996. – 736 с.
2. Вознесенский А. На виртуальном ветру / Андрей Вознесенский. – М. : Вагриус, 1998. – 478 с.
3. Гомбрович Вітольд. Щоденник : у 3 т. – Т. 1 (1953–1956) / Пер. з польськ. Р. Харчук / Вітольд Гомбрович. – К. : Основи, 1999. – 414 с.
4. Дзюба І. Не окремо взяте життя / Іван Дзюба ; післямова Миколи Жулинського. – К. : Либідь, 2013. – 760 с; іл.
5. Евтушенко Е. Волчий паспорт / Евгений Евтушенко. – М. : Вагриус, 1998. – 572 с.
6. Іваничук Р. І. Благослови, душе моя, господа... / Роман Іваничук. – Львів : Просвіта, 1993. – 270 с.
7. Пішов у дорогу – за ластівками : Спогади про Володимира Підпалога / упоряд.: Ніла Підпала, Олег Рарицький ; передм. Олега Рарицького ; прим. Ніли Підпалої. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2011. – 496 с.
8. Руденко М. “Найбільше диво – життя”. Спогади / М. Руденко. – К. : ТОВ “Видавництво “КЛЮ”, 2013. – 696 с.
9. Тельнюк С. Із щоденникових записів (Уривки) // Рукопис : Укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. / Під заг. ред. І. М. Дзюби. – К. : Криниця, 2011. – Т. 2. – С. 278–315.
10. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – К. : Темпора, 2011. – 544 с.
11. Шевчук Вас. Терновий світ : Роман / Василь Шевчук. – К. : Рад. письменник, 1986. – 574 с.

REFERENCES

1. Berberova, N.N. (1996), The italics are mine: Autobiography, *Kursiv moi : Avtobiografiia*, Soglasie, Moscow, Russia.
2. Voznesenskiy, A. (1998), On the virtual wind, *Na virtualnom vetru*, Vagrius, Moscow, Russia.
3. Gombrovych, V. (1999), Diary, *Shhodennyk*, in 3 vol., Vol. 1 (1953 – 1956), Osnovy, Kyiv, Ukraine.
4. Dziuba, I. (2013), There is a life, which isn't separate, *Ne okremo vziate zhyttia*, Lybid, Kyiv, Ukraine.
5. Evtushenko, Ye. (1998), Wolf passport, *Volchii pasport*, Vagrius, Moscow, Russia.

6. Ivanychuk, R.I. (1993), My soul, bless the Lord, *Blagoslovy, dushe moia, hospoda...*, Prosvita, Lviv, Ukraine.
7. (2011), He went on way after swallows : Memory about Volodymyr Pidpalyi, *Pishov u dorogu – za lastivkamy: Spohady pro Volodymyra Pidpaloho*, PP “Medobory-2006”, Kamianets-Podilskyi, Ukraine.
8. Rudenko, M. (2013), The biggest mirackcle is life. Memoirs, “Naibilshe dyvo – zhyttia”. Spohady, TOV “Vydavnytstvo “KLIO”, Kyiv, Ukraine.
9. Telniuk, S. (2011), From the diary notes excerpts, *Iz shhodennykovykh zapysiv (Uryvky) // Rukopys: Ukr. alm. spohadiv, shhodennykiv, lystiv, dok., svitlyn*, in 2 vol., Vol. 2, Krynytsia, Kyiv, Ukraine, pp. 278–315.
10. Chykalenko, Ye. (2011), Memoirs (1861–1907), Spohady (1861–1907), *Tempora*, Kyiv, Ukraine.
11. Shevchuk, Vas., (1986), *Blackthorn world: novel*, Ternovyi svit : Roman, Rad. pysmennyk, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.112.2-343

ГАУПТМАНІВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФУ ПРО ІФІГЕНІЮ: МІЖ АПОЛЛОНОМ І ДІОНІСОМ

Гура Н.П., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний технічний університет,
вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, Україна*

gura.natalya@bk.ru

У статті досліджується рецепція міфу про Іфігенію німецького драматурга Герхарда Гауптмана. У пошуках основи драми він пропонував звернутися до людської душі, що перетворилася на поле битви двох протилежних начал. Основна увага сфокусована на трансформації образу головної героїні, якої вона зазнала в німецькій літературі першої половини ХХ ст.

Ключові слова: міф, міфологічний сюжет, інтерпретація, рецепція, драма, героїня, Аполлон, Діоніс.

ГАУПТМАНОВСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МИФА ОБ ИФИГЕНИИ: МЕЖДУ АПОЛЛОНОМ И ДИОНИСОМ

Гура Н.П.

*Запорожский национальный технический университет,
ул. Жуковского, 64, г. Запорожье, Украина*

В статье исследуется рецепция мифа об Ифигении немецкого драматурга Герхарда Гауптмана. В поисках основы драмы он предлагал обратиться к человеческой душе, которая стала полем битвы двух противоположных начал. Основное внимание сфокусировано на трансформации образа главной героини, которой она подверглась в немецкой литературе первой половины ХХ века.

Ключевые слова: миф, мифологический сюжет, интерпретация, рецепция, драма, героиня, Аполлон, Дионис.

HAUPTMANN'S INTERPRETATION OF IPHIGENIA'S MYTH: BETWEEN APOLLO AND DIONYSUS

Gura N.P.

Zaporizhzhya National Technical University, Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

The article deals with the perception of Iphigenia's myth of German playwright Gerhard Hauptmann. In search of drama fundamentals he suggested appealing to the human nature, which is the battlefield of two opposite principles: Apollo and Dionysus. Blood history of the Atrides was the starting point of topical existential problem statement, as well as allows to raise a question if dualism of human nature doesn't cause terrible misdeeds.

Iphigenia's mythological plot was a part of the myth about the Atrides generational curse. Her story was the node of relations between gods and people, common and private, past and present, along with the solving of problems: fault and expiation, revenge and atonement. This multidimensionality of Achaean princess's myth